

«СВІТ ЦІННОСТЕЙ»
У ПІДРУЧНИКУ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ
5 КЛАСУ

Автори Марія Чумарна та Наталія Пастушенко

Підручник створено за Модельною навчальною програмою
«Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної
середньої освіти (авт. М. Чумарна та Н. Пастушенко)

Концепція авторської програми і цього підручника полягає в тому, що вивчення літератури є «ключиком» до:

- ❖ Розкриття і збагачення внутрішнього світу учнів, пізнання та вибір істинних цінностей життя.
- ❖ Розширення світоглядних уявлень про людину і світ, закони взаємодії людини з представниками усіх царств природи на основі усної народної творчості та звичаєвої культури свого народу.
- ❖ Розвиток уяви, фантазії, власних творчих навиків завдяки ознайомленню з найкращими творами українських письменників.
- ❖ Засвоєння теоретичних знань про літературу як жанр словесного мистецтва.
- ❖ Вироблення моральних пріоритетів у спілкуванні та взаємодії дітей у соціумі.
- ❖ Виховання самоповаги, гідності, вольових якостей.
- ❖ Виховання засобами літератури любові до рідної землі, утвердження найвищих людських цінностей.

Досягненню цих основних концептуальних цілей підручника сприяє його структура, відображена у змісті.

Всі теми подаються за календарним принципом, поступово розширюючи та поглиблюючи основну ключову тему: цінності людини у її взаємодії з довколишнім світом.

ЗМІСТ

Ми знову в осінь увійшли.....	3
Слово — промінчик Творця	4
1. ТАЄМНИЦІ ЛЮДИНИ І СВІТУ	
Яйце — чи дерево?.....	7
Дерево життя. <i>Давньоукраїнський міф про створення світу</i>	9
Сокіл-Род. <i>Український міф</i>	11
Хто вона — правда?	15
Названий батько. <i>Народна казка</i>	15
Правда і Кривда. <i>Українська народна казка</i>	20
Таємниця казкових імен	25
Панна Ганна. <i>Українська народна казка</i>	25
Про створення Землі. <i>Легенда</i>	32
Таємниця замкової гори. <i>Літературна легенда. Олександр Гаврош</i>	33
Затишно дітям в паузі казок... <i>Ліна Костенко</i>	40
Притчі та байки: у чому більше правди?.....	42
Хто розумніший. <i>Українська притча</i>	42
Середина світу. <i>Українська притча</i>	42
Хто ти є? <i>Народна байка</i>	44
Повчальні життєві історії, що збереглися у пам'яті.....	47
Про чоловіка, який мріяв побачити море. <i>Народна бувальщина</i>	47
Сам не бачив, а що чув — і вам перекажу	50
Чарівне дзеркало. <i>Народний переказ</i>	50
Світ загадок, прислів'їв і приказок	53
2. ЖИВА КАЗКА ПРИРОДИ	
Барви слова	59
Ліо. <i>Богдан-Ігор Антонич</i>	60
Друже мій. <i>Оксана Сенатович</i>	61
Таємниця восьми липових дощечок.	
<i>Уривок з повісті «36 і 6 котів-детективів». Галина Вдовиченко</i>	63
<i>Пригоди на острові Клаварен. Уривок. Ірен Роздобудько</i>	77
3. ПИСЕМНІ СВДКІ МИНУВШИНІ	
Сила — від рідної землі.....	91
Михайло-семиліток. <i>Оповідання з народного переказу.</i>	
<i>За Антоном Лотоцьким</i>	92
Кирило Кожум'яка. <i>Старокиївська легенда. За Наталеною Королевою</i>	98

4. РІЗДВО У НАШІМ КРАЮ

Різдво — початки світу	102
Коли не було з Нашада Світа. <i>Народна колядка</i>	102
Стоїть яворець тонкий, високий. <i>Народна колядка</i>	104
<i>Щедрик-щедрівочка</i>	106
Ой сивая та і возуленька. <i>Щедрівка</i>	107
Щедрик	108
Казка про колядку. <i>Зірка Мензатюк</i>	109

5. СВІТ ФАНТАЗІЇ

Мандри і подвиги хитромудрого переможця дванадцятиголового змія лицаря Горчика, його банкосцяца Третього Зайвого та красуні Каролі. <i>Уривки з казки-повісті. Галина Малик</i>	117
Прибулець із Сатурна. <i>Із серії книг «Пригоди Лумпумчика». Марія Чумарна</i>	126

6. ПІСНІ ВЕСНЯНОЇ ПОРИ

Вечірна година. <i>Леся Українка</i>	136
Садок вишневий коло хати. <i>Тарас Шевченко</i>	139
За сонцем хмаронька пливе. <i>Тарас Шевченко</i>	140
Розмова з другом. <i>Максим Рильський</i>	142
У череві дерева. <i>Із книги «Світослав». Мирослав Дочинець</i>	144

7. ВЕЛИКДЕНЬ В НАШІЙ УКРАЇНІ

Народний образ весни. <i>За Олексією Воропаєм</i>	151
«Плетений Шум». <i>Народна гайкова гра</i>	153
«Воротар». <i>Народна гайкова гра</i>	154
«Царівна». <i>Народна гайкова гра</i>	155
Казка про Великодню писанку. <i>Оксана Радушинська</i>	157

8. НАЙДОРОЖЧІЙ СКАРБ

Святе материнство.....	168
Не бував ти у наших краях! <i>Павло Тичина</i>	169
Я був на далекій чужині... <i>Василь Сухомлинецький</i>	171
Дівночки. <i>Літературна притча. Марія Чумарна</i>	172
Чом, чом, земле моя. <i>Костянтина Малицька</i>	174
Старий дуб і діброва. <i>Народна притча</i>	178
Інтернет-джерела	178

У підручнику представлено найрізноманітніші жанри усної народної творчості, що розкривають світоглядні та морально-етичні цінності нашого народу:

- ❖ Міфи про створення світу «Дерево життя» і «Сокіл-Род».
- ❖ Космогонічні казки «Панна Ганна», «Правда і Кривда», «Названий батько».
- ❖ Народна легенда «Про створення Землі», літературна легенда Олександра Гавроша «Темниця Замкової гори».
- ❖ Народні притчі «Хто розумніший» і «Середина світу».
- ❖ Народна байка «Хто ти є».
- ❖ Народна бувальщина «Про чоловіка, який мріяв побачити море» та народний переказ «Чарівне дзеркало».
- ❖ Світ загадок і прислів'їв.

І ще багато-багато інших загадок і відгадок ховають у собі усні оповіді, що подолали шлях до наших сучасників у тисячі літ.

Чим рідяться казки і міфи? Майже нічим, окрім хіба того, що у міфах і давніх казках йдеться про таємниці творення світу. Все несе ореол морі українських назив знайомить нас із дуже багатьма різноманітними сюжетами, які зароджувалися у різний час і розповідали уже про життя земних людей.

А наша тема — таємниці зародження світу і людини. Про це з цікавістю слухали діти на всіх континентах світу: в Америці, Австралії, Африці, Європі та Китаї. Сюжети давніх міфів і казок дивно схожі: були Володарі Неба, які думками (чи «радонькою» — як співається в українських колядках) вирішили створити Світ.

Світлове Дерево на українському рушнику

Образ Світлового Дерева (Стефанівська)

у темряві свічки кола Буття і Свідомості. Не одну сотню тисяч літ кружляв він у темряві, пронизуючи своїм світлом пітьму і творючи золоті райдужні кола нового простору, що уже перетавав бути нічим.

Тоді Первозаказ Сокол знів золоте яйце і живув його у створений простір. З того яйця народився Благом подарований Вірній-Рай, посеред якого стало рости Дерево Життя.

Змахнув крилами Сокол-Род, злетів на золотий вершечок Дерева і став мостити собі золоте гніздо. Змоєвши його, став творити довкола себе світ.

Росло-розросталося Дерево Життя. Під цим могутнім Прадубом постав віноковий наміть Алтар, на котрому запалав живий вогонь. Усі боги, що народилися разом зі світом, стали приходити до цього вогню і молитися за світ.

А під священним каменем заховане безсмертя людської Душі, котра стала найкращим творінням у новонародженому світі.

Зображення вітри Алтар на українському вишиваному рушнику

Фото космосу з телескопа «Габбл»

Аж тут приходять мачуха з дочкою із церкви.

— А що — наварила?

— Наварила.

— А сорочку пошила?

— Пошила!

Мачуха тіпнула плечима анізала. Почали розповідати, яку гарну панночку вони у церкві бачили.

Коли діждали наступної неділі, дід з бабою та дочкою пішли до церкви, а сироти мачуха знову роботу загадала. А та роботу швиденько зробила, побігла до верби, переодяглася і знову до церкви поїхала.

А князенько вже там: очей з неї не зводить. Усі люди торопіють: чи то царівна, чи князівна?

Повернулися родичі з церкви, знову про панку розказують, що князенько гарний, а вона ще краща.

— А на кого та панна схожа? Може, на мене? — питається дівчина.

Мачуха так розсердилася, що ледь її не побила.

Князенько тим часом у людей розпитувє, чи не знає хто, звідки та панна. Та ніхто не знає. От хтось йому і порадив на тому місці, де панна стоїтиме наступного разу, сміли підйти.

Так і зробили. Як стала відправу у церкві закінчуватися, дівчина кинулась бігти, а червничку у смолі її застряг. Тоді вона виволочила ногу й в одному червничку побігла. Приїхала до верби, переодяглася і швидко додому поїхала.

Підказки Вікі-Веснянка

Чи доводилось тобі спостерігати за тим, як проростають рослини із зернітки? Спершу вони випускають два листочки, а потім послідовно з'являється третій. Тому найпростіше зображення Дерева Світу — це маленьке деревце з трьома росточками (триця). Таке зображення знаходять на всіх континентах нашої планети. А в Латинській Америці, в країні Перу, де височать одні з найвищих гір світу — Анди, на скелі на березі океану хтось колись дуже давно вирізав білі гігантське зображення триці. Побачити його можна тільки з літака. Загадкою для вчених залишається не лише саме зображення, яке тисячі літ не змивається вітрами і зливами. У них виникає те саме запитання, яке поставили собі ти: хто і для кого вигадав цей символ?

Чи схожі між собою ці три зображення? Спробуй створити свій образ Світлового Дерева.

1. Назви персонажів міфу про створення світу. Яка роль кожного з них?
2. Чому на твою думку, Сокол народився зі сльози? Що це за сльоза? Що дивало сили Соколові тисячі літ виношувати своє смюче яйце посеред пітьми і мороку?
3. Пригадай казки «Курочка ряба» та «Яйце-райце». Чим нагадують вони міф про Сокола-Рода? Чи можна назвати нашу планету «золотим яйцем»? А Сонце?
4. Чи доводилось тобі бачити зображення асвидного ока і де саме? Що воно символізує? (Розпитай або пошукай відповідь в авторитетних джерелах.)
5. Наскільки вдало фото космосу з телескопа «Габбл» ілюструє міф про створення світу? Розглянь інші ілюстрації до міфів. Що на них зображено? Спробуй пояснити символіку зображень. Добери або намалюй власні ілюстрації до міфу.
6. Що в обох міфах є символом зародження життя? Що символізує яйцю? В яких казках чи міфах, прочитаних тобою, є символ додому поїхала?

Пізнавальна цінність підручника поглиблюється завдяки використанню різноманітних видів ілюстрування (фото, картини видатних живописців, ілюстрації до творів, кадри з фільмів тощо).

Електронні додатки дають учням можливість прослухати аудіозаписи книг, переглянути мультфільми і фільми українського та зарубіжного виробництва на теми, що висвітлюються в літературних творах, ознайомитися зі зразками образотворчого та монументального мистецтва, послухати музичні твори, народних виконавців фольклорного жанру.

— Ме-е! — злякано промовило левеня.
 — Тьху! — сердито сплюнув лев, поклавши в траву напівживого від страху малюка. — Що це ти ганьбиш левинний рід?!
 — Ме-е! — ще раз жалібно заскімлило левеня.
 — Ти хто? — здивовано запитав цар звірів. — На вигляд — левеня, а мекеш, як ягня...
 — Бо я і є ягня... я виріс в отарі...
 — Ти — лев, і повинен поводитися по-левиному! — грізно рикнув старий. — Ану, ходи зі мною!
 Лев повагом пішов до ріки, а мале левеня несміливо пленталося заду.
 Ставши на березі, лев підтигнув малого до води. У ній, як у дзеркалі, відбилися дві левині фізіономії...
 — Ти схожий на барана? — знову грізно запитав старий лев...
 — Я схожий на тебе... — здивовано відповіло левеня.
 — Отож... — задоволено сказав лев і стріснув головою. — Лев може все життя прожити серед баранів — і не дізнатися, ким він є насправді! Бо не приглядається до себе, а вірить лише тому, що йому кажуть барани. Тепер ти бачиш, хто ти є? — лев грізно струснув своєю шевелюрою і рикнув так, що з кущів аж листя посипалося. — Ну, а тепер ти! І перестань тремтіти, наче віщя! Ти ж бачиш, хто ти є!
 Левеня струснуло гривово та роззирнулося: а раптом хтось із баранів побачить, що він насправді не баранчик? А потім, поглянувши ще раз у воду, підморгнуло веселому левеняті, довкола вух якого вже почала пробиватися грива.
 — Р-р-р! — несміло рикнуло звірени до свого відображення, а тоді — голосніше, голосніше!
 — А тепер наздоганяй мене! — крикнув старий лев...
 Того вечора в лісі з'явився юний царевич, який був дуже щасливим від того, що нарешті перестав бути бараном у стаді...

Юзеф Брандт. Привітання степу

Розглянь картину відомого польського художника, який захоплювався історією українських козаків. Яку назву ти ще можеш дати цій картині? Спробуй декількома словами передати її настрій.

ПРИСЛІВ'Я про життєву мудрість і досвід

- ❖ Гарно того вчити, хто хоче все знати.
- ❖ Догана мудрого більше важить, ніж похвала дурного.
- ❖ І сила перед розумом никне!
- ❖ Кожна пригода — до мудрості дорога.
- ❖ Науки ні вода не затопить, ні огонь не спалить.
- ❖ Око бачить далеко, а розум ще далі.
- ❖ Перемагай труднощі розумом, а небезпеку — досвідом!
- ❖ Учись змолоду — пригодиться на старість!

Сучасний козак у Холодному Яру.

Рубрика «Підказки Вікі-Всезнайка» розширює обрії підручника, збагачує його відомостями про події та явища, описані в літературному творі, мотивує учнів до самостійного пошуку в інтернет-джерелах.

Підказки Вікі-Всезнайка

Тварини і птахи володіють багатьма можливостями передавати свої емоції, почуття, накази та застереження з допомогою звукових сигналів, запахів, жестів, забарвлень свого тіла. Маленькі тварини з народження «розуміють» своїх родичів. Людська ж мова настільки складна, що дітям доводиться довго тренуватися, аби навчитися вимовляти слова, які вони здебільшого розуміють змалечку.

У дечому тварини можуть навіть перевершити людей і захопити своїм «високим» мистецтвом. Наприклад, у вміні користуватися сигнальними вогниками та змінювати забарвлення свого тіла, аби привабити подругу чи відлякати ворога.

Отже, у «лісової мови» є свої секрети. Як-от уміння «маскуватися» та уподібнюватися до інших тварин чи рослин. Це мистецтво в природі називається мімікрією. Подивіться, як вдало «пристосувалися» до свого середовища муха, що імітує бджолу, та комаха, що нагадує суху гіллячку.

ВСЕ НАВКОЛО МОВУ МАЄ

Якщо хтось думає, що тварини надто примітивні, аби розуміти людей, то дуже помиляється, бо ті вміють слухати і розуміти нас серцем, як написала Оксана Сенатович. Між тваринами існують певні правила, закони, вони мають свої «цінності».

Письменниця Галіна Вдовиченко зробила спробу наблизити світ домашніх тварин до людського. Її детективна повість про котів — це широко розгорнута байка, яку всім буде цікаво прочитати.

А все почалося із того, що бездомні коти, які знайшли доброзичливих друзів серед людей, об'єдналися в дружню команду і навіть почали активно розвивати свої таланти. Серед них виявилися талановиті танцюристи і навіть художники-дряпописці. Але життя сповнене пригод, у вуличних котів вони особливі. Сталося так, що хтось викрав їхні унікальні творіння — дряпопис на восьми липових дощечках. Довелося кмітливим котам розкрити в собі ще й талант детективів-нишпорок. І про ці детективні пригоди ти дізнаєшся, прочитавши уривок із повісті Галіни Вдовиченко.

Жива казка природи розкривається у поетичних творах Ліни Костенко, Богдана-Ігоря Антонича, Оксани Сенатович. Поглиблюється уявлення про поетичний жанр літератури як засіб розкриття емоційного, чуттєвого пізнання світу.

Ліс

Навчися лісової мови
із книги лисів та сарнат!
Виходить місяць до діброви
писати елегії на пнях.

Струмки полощуть срібло тиші,
в росі купається трава.
Хай найпростіші з всіх слова
у книзі лісу ніч напише!

Богдан-Ігор Антонич

- Прочитавши уважно вірш, зверни увагу на його два перші рядки. Чи відчуваєш ти настрій автора? Що, на твою думку, звучить у його зверненні до тебе, читача: наказ; доброзичлива підказка; запрошення; заохочення?
- Чи можеш ти уявити собі, як звучить «лісова мова»?
- Як ти гадаєш, чи «творять» звірята і рослини свою «книгу»?
- Людина може чути і розуміти «лісову мову»? Чи вмів це робити поет Богдан-Ігор Антонич?
- Зверни увагу на виділений рядок у другій строфі вірша. Як ти його розумієш? Чи подобається тобі такий художній образ?
- Як можна висловити думку поета простішими словами?
- Яким ти уявляєш собі ліричного героя поезії?

- Розглянь уважно картину. Який настрій осіннього дня вона передає?
- Виконай на вибір:
  - Зроби усний опис картини, акцентуючи увагу на її барвах, що по-особливому передають настрій художника.
  - Придумай усну «розповідь» лисеняти чи сарнати про пригоди в осінньому лісі.
  - Напиши вірша або маленьке оповідання про свою мандрівку в осінній ліс.

Федір Манайло. Золота осінь

Різні види прозових творів: детективна і пригодницька повісті Галини Вдовиченко та Ірен Роздобудько захоплюють цікавими та неповторними персонажами, художніми деталями, багатю палітрою мовних засобів.

— Ет ти який! Ласий на чужі ковбаси! Ми не можемо в них залишатися надовго. Їм із нами незручно.

— Чого б це? Нам зручно, а їм незручно? — здивувався Безжурний Кіт Гарольд Другий.

Гарольди обмінялися іронічними поглядами: скаже ж таке! Незручно! Життя нарешті налагодилося. Нема чого жалітися. Нема від чого впадати у відчай. Проте й у Безжурних котів ентузіазму поменшало. Піднесений настрій раптом вигас. Вони навіть не потеревили перед сном.

Вісті не лежать на місці. Не встигли малі повернутися, як уже всі коти знали, що Жабки-Сиволапки з ними немає. І тоді вони вирішили малих на пошуки вже не брати. Занадто ті малюки вразливі. Нехай сидять на терасі під вербою, приймають звіти й роблять на мапі позначки червоним олівцем.

Так і вчинили. Коти підходили до малюків, до розгорнутої схеми вулиць, показували, який будинок обвести червоним: обстежено, мовляв, нічого не знайдено. Обстежено, нічого... Нічого...

Справи просувалися — як мокре горить.

Хавчики весь час відволікалися на кухонні запахи. То їм курячим бульйоном запахло, то чийсь голубці з м'ясом збили з курсу. Неможливо, казали, працювати! За таких умов! Серед таких пахощів!

означає, що ми повинні вести щоденникові записи, розчісувати волосся, чистити зуби і... і...

— ...і не руйнувати пташних гнізд, — додала Рено. — А також — не вбивати тварин!

— А найголовніше, — увірвала їй Клава, — завжди і за будь-яких обставин залишатися справжніми друзями! Клянємось!

— Клянємось! — луною відгукнулася Рено.

Хвилинка була дуже урочиста.

Луна рознесла голоси дівчат по всьому узбережжю.

— Ну от, — сказала Клава, — справу зроблено. Тепер ми можемо облаштовуватися і чекати, поки нас звідси заберуть рятівники.

Рено поглянула на синій простір моря з-за спини подруги і...

О, вона ледве втрималась від того, щоб, за своєю звичкою, не закричати, як навіжена!

Але вона стрималась і спокійно сказала:

— Здається, чекати нам вже не довго...

Клава із подивом поглянула на неї. Рено мовчки кивнула на море. Там, на обрії, з'явився човен...

Та ще й який! Навіть здалося було видно, що це — величезний вітрильник. Видовище було величним! Вітрильник летів назустріч берегу, мов великий білий птах, вітер напинав величезні багатоярусні полотнища.

Здавалося — ще мить, і він злетить у небо!

— Як в кіно... — в захопленні видихнула Рено.

— Який дивний човен, — сказала Клава. — Я такий бачила в Києві на причалі. В ньому був ресторан...

Сила від рідної землі

Подано твори про героїв минувшини, в яких відображено живі образи захисників Вітчизни, що їх народ наділив реальними рисами.

3 ПИСЕМНІ СВІДКИ МИНУВШИНИ

СИЛА — ВІД РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Казки про славних богатирів — захисників рідної землі — народ розповідав завжди. І дуже часто в рисах цих героїв вгадується історична правда: напевно, деякі з казкових героїв справді колись тут жили. Та найважливіше в цих казках те, що вони розповідають нам про силу, яку дає героєві його рідна земля. «Сила твоя — від рідної землі: поки на землі лежатимеш, доти сила в тобі перебуватиме», — так говорять сивочолі дідки, зціливши Ілля Муромця, й нагадують про його обов'язок боронити свій край.

Із часів Русі-України — на глибині майже тисячі літ — збереглися героїчні оповіді про подвиги богатирів, які ще називали бувальщинами (билищами або билинами). Їх розповідали, виспівували кобзарі-лірники, що несли поміж людей славу лицарів-оборонців. Вони нагадували про закони честі, без яких жоден богатир не зможе стати справжнім героєм.

Народна картина
«Козак Мамай — душа
праведна»

ЖИВІ ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Антін Лотоцький — відомий діяч українського визвольного руху, дитячий письменник, журналіст і видавець. Виріс у родині, де глибоко цінували історичну та духовну спадщину свого народу. Досліджуючи минувшину нашого краю, знаходив для дітей найцікавіші сторінки історії, створював літературні портрети відомих героїв.

Як ти уже знаєш, народні перекази часто мають у собі багато фантастичного, казкового, але в основі своєї зберігають історичну правду.

МИХАЙЛО-СЕМІЛІТОК

Оповідання з народного переказу

Було це дуже давно. Ще як на нашу землю набігав дикий кочовий народ — печеніги. Вони нищили й руйнували села та міста, а людей убивали або забирали у тяжку неволю. А панував тоді в нашому славному золотOVERХОМУ Києві князь Володимир. У князя був син Михайлик.

Молоденький ще був князенко Михайлик, семиліток, але що за дитина була! Який славний стрілець був із нього! Було, ганяється конем (бо й на коні їздив, наче вродився на ньому), птаха на льоту з лука вцілить.

Любив його батько і весь народ.

— Видно, що лицарська кров у нього, — говорили люди.

І сталося тоді, що печеніги великою силою посунули на Україну. Підійшли під самісінький Київ і облягли його з усіх боків, як чорна хмара. Добуваються до Києва, б'ють таранами в мурі. Ось-ось, думають, буде Київ наш. Та де там, мурі стоять, як стовпи, не подаються.

Стріляють печеніги до міста, до князя, що стоять на мурах, та стріли не раять князя, лише вертають і раять самих печенігів.

«Що б це таке було? — думають печеніги, дивуються. — Досі ще жодне місто, хоч би й як сильно укріплене, не встояло перед нашими таранами. А тут б'ємо в мурі вже більш як тиждень, а мурі нітрохи не подаються: стріляємо — наші стріли не раять ворогів, лише вертають і нас іще раять!»

Клічуть ворожбитів. Питають. А ворожбити кажуть:

— Не здобути вам Києва ніколи! Там у князя Володимира є син семиліток. Малий він іще, а вже великий і славний лицар із нього. Цей семиліток — душа народу, його сила. Щоби здобути місто, треба спершу його звідти забрати. Вбити семилітка не можна, бо він — душа народу. А хіба ж можна душу, живу душу вбити? Можна її лише ув'язнити, поневолити темними силами, але вбити — ніколи...

— Що ж нам діяти? Радьте, кажіть!

— Є рада на це, — каже один ворожбит. — Пошліть до князя Володимира послів, нехай вам видасть князенка у заручники, а ви за те обцяйте, буцімто відступите від облоги.

ЛЕГЕНДАРНА АВТОРКА КИЇВСЬКИХ ЛЕГЕНД

Наталена Королева — це псевдонім письменниці. А її справжнє ім'я було б важко вимовити, бо походить вона з іспанського роду, де повне ім'я складається з імен найбільших родичів. Її життя — це суцільні пригоди, мандри і пошуки. Виріши спростувати навчати і пізнавати світ. Дівчина дуже цінувала можливість викупуватися у монастирі. У Київ вона потрапила з батьком у 17-річному віці. За короткий час перебування в Україні вивчила українську мову, навчалася музики у Миколи Лисенка. Була всебічно обдарованою — знала багато мов, вивчала філософію, історію, археологію, медицину, музику, спів. Часто бувала у своїх іспанських родичів, вчилася їздити верхи, фехтувати, стріляти. Мабуть, тому захопив її героїчний дух старокіївських легенд. Під час Другої світової війни вийшла книжка Наталени Королевої «Легенди старокіївські».

КИРИЛО КОЖУМ'ЯКА Старокіївська легенда

Тяжко журилися в цей день бояри, стоячи перед димиром. А він уже підшував грамоту: про те, як видати злого дев'ятиголоваго змії свого доньку миду. Бо спустошує змії усі землі довколишні, своїм хвостом викручує, морить своєю отрутою, знищить Київ, якщо князь не віддасть йому доньку свою змілі.

Плаче в палатах княгиня Анна — мати князя доньку заступитися.

А Горислава не плаче. Свою няню Свєпраквіє спокое:

— Чи ж гадаєш, няню-голубку, що змії зачий? І одгається в дорогі одежі, як до шлюбу.

Віда на Київ прийшла, ще й на князя на...

98

Раннім ранком заплакали дзвони Десятинної церкви співами проваджали князя князювати.

Ліпше нані Свєпраквіє серед люду нема. Немає старенького боярина.

Стрімким спуском, що за княжим двором від хрестолої Катини, в якій живе на весі Київ славний Кирило Кожум'яка.

На щастя, Кирило був удома — дванадцять шкур м'яких і пішов зі змієм битися. Ухопив жмут ременів — і пішов в Дніпра.

Виснував голови змії із води та й питає глузливо:

— Миритися чи битися?

Сам не ворухнеться. Лише кінець хвоста, як кіт сердитий, закручує.

— Де вже з тобою, з поганим, миритися? Битися їду!

Але змії аж сичить від сміху.

— Ліпше розморили мене. Бач, день ясний якій... Тільки жати та трітиса!

— Я тебе підведу!

— Чи ж подужаєш? Ліпше за тебе були...

Та як захопив Кирило за шкуру дускату. М'яке в руках ті шкурки, волові. Скопив змії. Спінив хвостом. Високим стовпом утворює метнув. Усі дов'ять голів на Кирила намірює, вогнем дихає отрутою кидає.

99

4

РІЗДВО У НАШІМ КРАЮ

РІЗДВО — ПОЧАТКИ СВІТУ

Як ти вже знаєш, українське слово «різдво» означає народження: з давніх часів його святкували як народження Веселля — Сонця, Зорі, Місяця, про яких часто згадується у старовинних колядках. Це свято припадає на початок нового року — і люди знали, що в цей час треба подякувати землі за її щедрі дари і попросити доброго врожаю на наступний рік. У колядках і шедривах «називається» словом добра доля і адорів'я для кожної людини, кожної родини. А вже самими словами і добрими побажаннями коліс був створений світ: слово має велику силу.

Упродовж двох тисяч літ, відколи на нашій землі почали вшановувати згідно із християнською традицією народження Божого дитяти з змією колядок зазвучали нові мотиви: кожна сім'я вітає народження дитятка і бажає йому доброї долі. Бо в час Різдва в серці кожної людини народжується Світло Любові, яким вона ділиться з усім світом: з домашніми тваринами, з деревами, із зірочками в небі.

Свята вечера української християнської родини — це також дяка і пошанування душам предків, які відійшли з цього світу. Ся для них готується велична головна страва Різдва — кутя. А злом на столі мало бути 12 страв — як знак подяки кожному місцю в році за добрий урожай.

Різдвяні свята складаються із трьох великих свят: Святого Різдва, Нового року (або Василя), Волохресця. Їх в Україні святкують по-різному, але головне в цьому «вноччю» свят — подяка Творцю дари життя, молитва за щасливу долю всьому роду і кожній людині.

Коли не було з нащада світа

Народна колядка

Коли не було з нащада світа —
Святий Вечір!
Тоді не було Неба, ні Землі —
Добрий Вечір!
А тільки було Синнє Море —
Святий Вечір!

102

А серед Моря Зелений Явір —
Добрий Вечір!
На Явороньку Три Голубоньки —
Святий Вечір!
Три Голубоньки Радоньку радять —
Добрий Вечір!
Радоньку радять, як Світ сновати —
Святий Вечір!

Світлана Бяшенко.
Різдвяна казка

Та спустимося на Дно до Моря —
Добрий Вечір!
Та дістанемо Дрібного Піску —
Святий Вечір!
Дрібний Пісочок посімо ми —
Добрий Вечір!

Там Нам ся стане Чорна Землиця —
Святий Вечір!
Та спустимося на Дно до Моря —
Добрий Вечір!
Там дістанемо Золотий Камінь —
Святий Вечір!

Золотий Камінь посімо ми —
Добрий Вечір!
Там Нам ся стане Ясне Небонько —
Святий Вечір!

Ясне Небонько, Світле Сонінько —
Добрий Вечір!
Світле Сонінько, Ясен Місячк —
Святий Вечір!
Ясен Місячк, Ясна Зірниця —
Добрий Вечір!
Ясна Зірниця, Дрібні Звіздочки —
Святий Вечір!

Різдвяний світ («Діду»)»

1. Прослухай колядку, уважно прочитай її текст. Особливо зверни увагу на виділені в тексті рядки. Чи нагадує тобі текст колядки давні українські міфи про створення світу? Що спільного у текстах міфів і колядки?

103

Різдво у нашім краї

Колядки, щедрівка, символіка обрядової культури та відображення сучасного Різдва у творі Зірки Мензатюк «Казка про колядку».

А серед Моря Зелений Явір —
Добрый Вечір!

На Явороньку Три Голубоньки —
Святий Вечір!
Три Голубоньки Радоньку радять —
Добрый Вечір!
Радоньку радять, як Світ сновати —
Святий Вечір!

Та спустимося на Дно до Моря —
Добрый Вечір!
Та дістанемо Дрібного Піску —
Святий Вечір!
Дрібний Пісочок посіємо ми —
Добрый Вечір!

Там Нам ся стане Чорна Землиця —
Святий Вечір!
Та спустимося на Дно до Моря —
Добрый Вечір!
Там дістанемо Золотий Камінь —
Святий Вечір!
Золотий Камінь посіємо ми —
Добрый Вечір!
Там Нам ся стане Ясне Небонько —
Святий Вечір!

Ясне Небонько, Світле Сонінько —
Добрый Вечір!
Світле Сонінько, Ясен Місячик —
Святий Вечір!
Ясен Місячик, Ясна Зірниця —
Добрый Вечір!
Ясна Зірниця, Дрібні Звіздочки —
Святий Вечір!

Світлана Біленко.
Різдвяна казка

Різдвяний сніп («дідух»)

1. Прослухай колядку, уважно прочитай її текст. Особливо зверни увагу на виділені в тексті рядки. Чи нагадає тобі текст колядки давні українські міфи про створення світу? Що спільного у текстах міфів і колядки?

Світ фантазії, цікавих пригод і мандрів розкривають повісті Галини Малик «Мандри і подвиги хитромудрого переможця дванадцятиголового змія лицаря Горчика» та Марії Чумарної «Прибулець із Сатурна».

Почет (світа) — особи, які супроводжують високопоставлену особу. До складу почту входять придворні, слуги, охоронці.

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ ПРО ЛИЦАРСЬКУ ЧЕСТЬ

- ❖ Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться.
- ❖ Казки маленькі, а розуму в них багато.
- ❖ Казка вчить, як на світі жить.
- ❖ Де казка, там підказка.

ВСЛУХАЮЧИСЬ У СВІТ ДИТЯЧИХ МРІЙ

Марія Чумарна — поетеса, педагог, авторка підручників для початкової школи та понад тридцяти книг для дітей. Серед них — серія фантастичних повістей «Пригоди Лумпумчика». Маленький инопланетянин-сатурнівець допомагає вашим ровесникам — п'ятикласникам мандрувати на інші планети, пізнавати таємниці нашої Землі, а також виховувати в собі власну волю і гідність, вміння досягати мети.

Підказки Вікі-Всезнайка

Щовечора ти бачиш на небі мільйони зірочок, деякі з них є планетами, як, наприклад, Венера.

Колись люди вірили, що кожна планета, яка обертається навколо Сонця, є втіленням якогось бога. Тому багато планет отримали імена римських богів: Венера, Сатурн, Уран, Юпітер, Меркурій, Нептун.

Чи може людина вижити на якійсь із цих планет? На Венері — хіба що секунду, бо спека там неймовірна — майже 500 градусів за Цельсієм. А от протилежністю їй є Уран — найхолодніша планета Сонячної системи. Там людина могла б зробити хіба що один вдих — й одразу перетворилася б на крижинку.

Дивовижною є планета Сатурн. Навколо нього крутяться декілька кілець, котрі можна побачити навіть у звичайний телескоп, тож здається, наче він одягнув на себе бриля. А ще цікавим є той факт, що Сатурн дуже великий та не має твердої поверхні, через те зветься газовим гігантом. До речі, як і Юпітер, Уран та Нептун. Тому людське тіло на цих планетах просто потонуло б у газі. Отож подорожувати на ці планети можна лише подумки або разом із героями фантастичних книг.

Сатурн

Це було широке поле, засіяне дивними квітами дуже яскравих кольорів. А поміж квітами літали над полем великі сяючі кульки. Кульки переливалися всіма барвами, ніби віддзеркалюючи довоколишній світ.

Я стояв посеред якоїсь галявини і здивовано розглядався докола. Тут усе було круглим! Круглі квіти, округлі дерева і навіть хмарки, що підіймалися в небо, ніби кільця білого диму. А небо було не голубим, а зеленим. Раптом звідкись випурхнула зграйка малих голубих кульок і полетіла просто на мене. Я аж присів від несподіванки, але кульки пронеслися над головою з веселим передзвоном.

Де я?! Треба було тікати. А куди? Он до того найближчого куща!

Ноги налилися, тож насилу їх відривав від ґрунту, все тіло моє стало таким важким і незграбним, як мішок піску. Я спробував зробити крок, але заледве підняв ногу. Неймовірними зусиллями став просуватися пухкою поверхнею галявини.

Ще трішки — і я звалився у теплий пух під кущем.

А де ж кульки? Вони кружляли над галявиною, стрибали, і від їхніх голосів усе повітря докола вібрало незвичайною музикою.

«Лум-дум!» — раптом щось лунко гупнуло просто перед моїм носом. Ще один м'ячик стрибнув з куща — і я раптом виразно почув: «Привіт, Васильку!»

Хто тут ще Васильку?! Я зіщулювся і притулювся до м'якого стовбура, бо тікати було нікуди. А те кругле створіння гойдалося на пісочку й усміхалося.

Дивина! У нього не було ні рота, ні носа — тільки очі. Але вони зміялися!

Чомусь мені не було страшно. Я навіть приблизно здогадався не міг, куди потрапив. Може, я в комп'ютерній грі? І це мені сниться?

Поетичні твори Лесі Українки, Тараса Шевченка, Максима Рильського розкривають перед учнями духовні образи рідної землі.

Вечірня година

Уже скотилось із неба сонце,
заглянув місяць в моє віконце.
Вже засвітились у небі зорі,
усе заснуло, заснуло й горе.
Вийду в садочок та погуляю,
при місяченьку та й заспіваю.
Як же тут гарно, як же тут тихо,
в таку годину забудеш лихо!
Кругом садочки, біленькі хати,
і соловейка в гаю чувати.
Ой, чи так красно в якій країні,
як тут, на нашій рідній Волині?
Ніч обгорнула біленькі хати,
немов маленьких діточок мати.
Вітрець весняний тихенько дише,
немов діток тих до сну колише.

Леся Українка

Підказки Вікі-Всезнайка

Чи можеш ти уявити, що колись у нашій мові не було слів «переможець», «палкий», «мистецтво»? Їх ввела в нашу мову мати Лесі Українки Олена Пчілка. А геніальна дочка теж примножила скарбницю рідної мови словами «промінь» та «напровесні», без яких ми зараз не уявляємо українського словника. Тільки геніальні таланти можуть так яскраво збагачувати мову!

Талант Лесі Українки здобув визнання в усьому світі. На її честь навіть названо астероїд — «2616 Леся» (2616 Lesya), відкритий 28 серпня 1970 року. Назвавши себе іменем свого народу, поетеса прославила наш народ і утвердила гідність патріотки рідної землі.

Вірш — це невеликий за розміром твір, побудований за законами віршованої мови.

Віршова мова — ритмічно організована мова з метою посилення її виразності й емоційності. Віршована мова характеризується своєрідністю інтонації й особливим емоційним темпоритмом.

Ритм — розташування наголошених та ненаголошених складів у конкретному віршовому розмірі. Ритм може формуватися не лише за рахунок довгих та коротких складів, а й їхньої кількості, наголошеності та ненаголошеності. Ритм не існує без темпу. При однаковому ритмі може бути велика кількість темпів. Ритм живе у часі. Будь-який вірш ми можемо читати з різною швидкістю, з різним уповільненням, при цьому ритм і розмір віршованій не будуть змінюватися: ненаголошені та наголошені склади чергуватимуться однаково. Віршовану мову ми пізнаємо за яскраво вираженим емоційним темпоритмом. Він може бути радісним, сумним, драматичним, трагічним, комічним. Темпоритм передається читачеві через інтонацію, яка програмується та обмежується змістом вірша. Інтонація викликає у читача відповідний настрій.

Рима — співзвуччя кінців віршованих рядків. Співзвучність слів у середині віршованого рядка називають внутрішньою римою (*сонце — віконце*).

Строфа — повторюване у вірші поєднання кількох віршованих рядків, зв'язаних між собою певною системою рим та інтонацією. (*Уже скотилось із неба сонце, / заглянув місяць в моє віконце. / Вже засвітились у небі зорі, / усе заснуло, заснуло й горе.*)

1. Роздивись уважно ілюстрації картин Архипа Куїнджі та Григорія Світлицького. Чи відображають вони настрої весняної ночі?

Архип Куїнджі.
Місячна ніч на Дніпрі

Григорій Світлицький.
Місячна ніч

- Опиши емоційний темпоритм поезії Лесі Українки. Який настрій викликав у тебе вірш?
  - Виділи ключові слова у кожному рядочку поезії Лесі Українки. Прочитай вірш, виділяючи ці слова особливою інтонацією. Зміни ключові слова і ще раз прочитай поезію. Що змінилося у сприйнятті вірша?
  - Перекажи письмово зміст поезії Лесі Українки. Прочитай однокласникам свій текст і прочитай поезію. Порівняй вплив свого тексту і тексту поезії на слухачів. Чому, незважаючи на те, що твій текст переказує той самий зміст, його вплив на слухачів інший? Чим, на твою думку, віршований твір відрізняється від прозового?
  - Знайди у поезії зменшувально-пестливі слова і порівняння. Яка, на твою думку, їхня роль у поезії? Як вони впливають на твоє сприйняття вірша, на твої емоції?
- Спробуй створити усний опис картин або написати вірша.

ІЗ ПРАВДОЮ НЕ РОЗМІНІАЮЧИСЬ

У світі є небагато людей, які готові йти дорогою Правди, як би доля не випробовувала їхній дух. **Тарас Шевченко** був такою людиною: ні спирітьська доля, ні важкі поневіряння на чужині, ні зламали його високий дух, сильну волю, світлий талант і любов до своєї України. І тому в кожній українській сім'ї його здала шанують як рідного, називають пророком — тобто людиною, що бащить майбутнє свого народу.

Серце поета було сповнене великої любові до навколишнього світу. Він умів слухати і чути голоси природи, тонко змальовувати свої настрої то словом, то фарбами, якщо випадала така нагода. В коротких віршах про Україну поет так яскраво, багатопланово змальовував «портрет» українського села, стан душі дорогих його серцю українців, співзвучність їхнього життя з життям природи, що його вірш «Садок вишневий коло хати» справедливо вважається вершиною світової поезії.

Багато років свого життя поет провів на каторзі, далеко від рідного краю. Так Кривда платила йому за вірність Правді. Там він навчився «розмовляти» з далекою батьківщиною через хмарки, зіроньки в небі. Природа стала його другом, їй він виливав свої почуття, свою любов. І згадував свою далекую Україну, свою молодість.

138

Садок вишневий коло хати

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечера коло хати,
Вечірна зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Тарас Шевченко

Іоан Скалодра.
Садок вишневий коло хати

Пісні на слова Т. Шевченка.

- Прочитай поезію Т. Шевченка, виділивши ключові слова і роблячи на них логічний наголос. Послухай декламування поезії однокласниками. Чи відчув/відчула ти різний вплив поезії залежно від темпу читання, наголосування ключових слів? Опиши цю різницю.
- Знайди в інтернеті та послухай пісню на слова Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати». Чи сподобалося тобі виконання? Який настрій навіяла тобі ця пісня? Чи відрізняється цей настрій від того, який ти переживав/переживала, коли читав/читала поезію сам/сама? Опиши цю різницю.
- Знайди у вірші зменшувально-пестливі слова, метафори і поясни їхній вплив на твоє сприйняття поезії.

Добери ілюстрації до поезії, поясни свій вибір.

139

За сонцем хмаронька пливе

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.
Очам люблю. Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...

А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевою,
І тьму за собою
Розстилає туман синій,
І тьмою німою
Оповне тобі душу,
Й не знаєш, де дітись,
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

Тарас Шевченко

- Прочитай вірш Тараса Шевченка й уважно розглянь його картину. Чи вловлюєш схожі настрої?
- Чи можеш пофантазувати, про який край згадував поет, споглядаючи рожеву хмарку? Про що думає і мріяв?
- Якими словами, на твою думку, він найкраще передав стан своєї душі?
- Охарактеризуй ліричного героя поезії «За сонцем хмаронька пливе». Опиши, як ти уявляєш собі внутрішні переживання

Т. Шевченко. Гористий берег острова Ніколая

140

Великдень в нашій Україні – це свято оновлення і дарування. Його символом споконвіку є писанка. Про її магічну силу розповідає повість Оксани Радущинської.

КАЗКА ПРО ВЕЛИКОДНЮ ПИСАНКУ

Як тільки перші сутінки починали клубочитися світом, котрий поволі прокидався від зимового сну, і таємниче заповзати у хатинку крізь маленькі вікна, непримітні щілини і навіть крізь пічний комин, матуся лагідно припиняла верескливі дитячі пустоші й урочисто промовляла:

— Вже діди спують по хаті. Час дітям спати, а мені — писанки писати.

Діти слухняно залазили на теплу піч і, натягнувши пухку ковдру аж до вух, хутко заснали.

А у віконці тієї хатинки ще довго за північ світився тьмяний гнітчик свічки, при світлі якого матуся-майстриня малювала писанки.

І намалювати вона їх мала до світлого Великодня не мало — не багато, а на всіх людей у світі! Кожному-кожному робилася писанка, аби ніхто не залишився у день весняного свята без всесильного оберега. Недарма ж старі люди казали, що у світі доти житиме любов, доки будуть писати писанки.

От і розмальовувала майстриня звичайні курячі яйця дивовижними символами й візерунками. Проводила восковим пензликом по шкаралупі — а перед очима виринала щаслива юнка у шлюбному вінку чи бравий козак, котрий живим-здоровим повернувся з походу. А ще, бувало, поставали перед писанкаркою старі люди і задоволені господарі, хлібороби й рибалки, пастухи і бортники — усім потрібен захист, кожному знадобиться оберіг: і вдома, і в дорозі, і в будень, і в свято...

Напередодні Великодня візьме жінка ті писанки у плетений кошик і понесе на ярмарок. А там — роздарує першим зустрічним! І «розбіжаться» її писанки з людьми на всі-усюди, обов'язково знаходячи саме свого власника, і даруючи йому тільки те, що записано у простих візерунках на шкаралупці курячого яйця, котре вже й не яйце зовсім — а цілий світ!

Відеоролик про створення писанок.

Підказки Вікі-Всезнайка

Ти вже знаєш, що на Великдень використовуються писанки і крашанки. Крашанки — це яйця, які варять у цибулинні, аби надати їм святкового «сонячного» кольору, а після освячення в храмі з'їдають, розділивши порівну між усіма членами родини. Писанку ж не їдять — це живе яйце, яке має велику лікувальну та оберегову силу.

Писанка як символ українського Великодня розійшлася по всьому світу разом з українськими переселенцями. Новою батьківщиною тисяч українців стала канадська провінція Альберта. Саме тут, у місті Вегревіль, було споруджено перший і найбільший у світі пам'ятник писанці.

Ця унікальна «писанка» важить 2 тонни, складається з 7000 елементів та ще й виконує функцію флюгера. Дев'ятиметрове яйце обертається на штоку, вказуючи напрямки вітру. Висота пам'ятника — понад 20 м.

Згодом «писанки» прикрасили міста України. Єдиний у світі Музей писанкового розпису збудовано в місті Коломия на Івано-Франківщині. Частиною Музею є пам'ятник писанці, висота якого сягає 13,5 метра.

Вегревільська писанка

Музей писанкового розпису
в Коломії

Найдорожчий скарб — це святе материнство. Любов до рідної землі тонко розкривається в поетичних творах Павла Тичини, Василя Сухомлинського, Віри Лебедової.

Напиши листи-побажання, створи малюнки-побажання, вірші і казки для своїх найближчих родичів та друзів, для України і всього людства про щастя і добру долю.

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ про рідну землю

- ❖ За рідною землею і в небі скучно.
- ❖ Людина без вітчизни — як соловей без пісні.
- ❖ Хто землі дає, тому й земля дає.
- ❖ Де рідний край, там і під ялиною рай.
- ❖ За рідний край легко й померати.
- ❖ Забудь свій рід, і ти — ніхто.

Виконай на вибір:

- Прочитай уважно прислів'я й усно розкажи, як ти розмієш їхній зміст.
- Вибери прислів'я, яке, на твою думку, найточніше виражає суть любові до рідної землі. Напиши свої роздуми письмово.
- Напиши вірш чи акровірш про Україну.

Іван Складоздра. Дерево Роду

Дякуємо за увагу!

